

HET EINDE VAN DE ONTWIKKELING?

Rudolf Boehm

Mijn eigen stelling, inmiddels veelvoudig mondeling en schriftelijk verwoord, is, als je het zo wilt noemen, de imperialisme-stelling: onze moderne economie, gestoeld op onze moderne technologie die één en al mikt op een verhoging van de produktiviteit, in plaats van een verbetering en verruiming van de produktie zelf, kan enkel enige welstand opleveren voor de regio's of landen waar deze economie en technologie wordt ontwikkeld wanneer daarmee voordelen worden behaald in de internationale concurrentiestrijd of, m.a.w., wanneer men zich dank zij deze opgedreven produktiviteit kan verrijken ten koste van een verarming van anderen, elders in de wereld.

Deze stelling houdt ook mijn verklaring in voor de economische mislukking van het socialisme in Oost-Europa en meer bepaald in de Sovjetunie. De indrukwekkende technologische ontwikkeling in de Sovjetunie kon geen met de rijke kapitalistische landen vergelijkbare welstand opleveren voor haar burgers omdat de socialistische landen het niet konden waarmaken in de internationale concurrentiestrijd, omdat ze er niet eens aan hebben deelgenomen. Bovendien werd die ontwikkeling dan toch ook afgeremd door een politiek die moest trachten haar sociale kosten op te vangen (door het gewaarsborgd recht op arbeid en de subsidiëring van alle basisbehoeften).

Ik spreek van mijn imperialisme-stelling, en niet van die van Lenin, hoewel ze duidelijk (mede) door hem geïnspireerd is; want ondanks zijn helder inzicht in het feit dat de kapitalistische landen zich tenslotte enkel nog konden verrijken dank zij hun uitplundering van de rest van de wereld, is Lenin niettemin blijven geloven dat een technologische vooruitgang in de zin van een doorgedreven verhoging van de produktiviteit, zou moeten kunnen bijdragen tot een verhoging van de welstand in een (socialistisch) land ook

zonder andere landen in eigen voordeel uit te buiten. Of beter gezegd, in principe wist hij eigenlijk wél dat dat toch niet kon, maar hij heeft er niet de nodige conclusies uit getrokken. Ook heeft hij het in verband met zijn imperialisme-stelling steeds maar over politiek en economie, maar bijna nooit over de technologie. (Nochthans is reeds volgens Marx, in tegenstelling met wat de meeste marxisten schijnen te geloven, uitdrukkelijk de technologie, en niet de economie, "de materiële basis".)

De gegevens bijeengebracht in de belangrijk bijdrage van Giovanni Arrighi bevestigen mijn imperialisme-stelling door erop te wijzen dat geen enkel land dat aan de internationale concurrentiestrijd niet heeft deelgenomen (omdat het dat gewoon niet kon, zoals de socialistische landen) of het niet heeft kunnen halen in deze concurrentiestrijd (zoals b.v. Brazilië), heeft zijn welstand kunnen verhogen door middel van een moderne technologische ontwikkeling. Daardoor wordt bevestigd dat inderdaad het geval is wat het geval moet zijn indien mijn imperialisme-stelling waar zou zijn. Nu let wel, dat soort bevestiging (in de wetenschapsfilosofie 'verificatie' genoemd) is toch nog niet het enige dat vereist is om een stelling echt waar te maken.

Want zouden de gegevens (hier deze bijeengebracht door Arrighi) niet toch ook verklaard kunnen worden uitgaande van een andere fundamentele stelling (in ons geval: een andere dan mijn imperialisme-stelling)?

Ik kan niet duidelijk uitmaken of Arrighi van zijn kant op basis van zijn gegevens mijn imperialisme-stelling zou bijtreden, ofwel niet, en wat dan zijn stelling of zijn verklaring van die gegevens zou zijn.

Men vindt wel enkele uitspraken van Arrighi, vooral in zijn Vde hoofdstuk, die althans op het eerste gezicht op een herneming neerkomen van de imperialisme-stelling: *"Kansen voor economische vooruitgang, zoals ze zich succesievelijk voordoen in de diverse staten, leveren geen gelijkwaardige kansen op voor economische vooruitgang in alle staten. In die zin is economische ontwikkeling een illusie. De rijkdom van het Westen is analoog met Harrods stelling over de oligarchische rijkdom. Deze kan niet worden veralgemeend omdat zij gebaseerd is op onderlinge uitbuitingsverhoudingen en uitsluitingsverhoudingen die weer op hun beurt gebaseerd zijn op de ononderbroken reproductie van de relatieve armoede van de wereldbevolking. Uitsluitingsprocessen zijn even belangrijk als uitbuitingsverhoudingen"* (p. 39).

Daar staan echter een aantal punten in zijn uiteenzetting tegenover die van

een ietwat andere zienswijze lijken te getuigen. Ik bespreek even de vier belangrijkste van deze punten.

1. In zijn IIde hoofdstuk laat Arrighi het volgende opmerken: *"De verhouding van de ongelijke economische aanspraak tussen twee regio's mag niet verward worden met Emmanuels begrip van 'ongelijke ruil'. Tenminste in principe kan er een relatie tussen twee ongelijke economische aanspraken bestaan en blijven bestaan tussen twee regio's bij afwezigheid van enige relatie van ongelijke ruil in de zin van Emmanuels stelling; en wat meer is ongelijke ruil kan een factor worden die de relaties van ongelijke economische aanspraak ondermijnt"* (p. 21). 'In principe', zoals Arrighi zegt, is dat ongetwijfeld juist. Een land met een bar klimaat, zonder grondstoffen en zonder enige min of meer ontwikkelde industrie, zal ook *"bij afwezigheid van enige relatie van ongelijke ruil"* of zelfs van elke ruilverhouding met andere landen, niettemin over een uiterst *"ongelijke economische aanspraak"* beschikken t.o.v. een land met vruchtbare bodems, belangrijke grondstoffen en een min of meer ontwikkelde plaatselijke industrie, zelfs indien dit laatste land ook geen enkele ruilverhouding aangaat met derde landen.

En het is eveneens waar dat, "tenminste in principe", ongelijke ruil zelfs *"een factor kan worden die de relaties van ongelijke economische aanspraak ondermijnt"* (b.v. langs de weg om van een dure kredietverlening om toch in een arm land een industriële ontwikkeling op gang te brengen, net het klassiek 'ontwikkelingsproject' dat door Arrighi op de korrel wordt genomen). De vraag stelt zich niettemin waar de feitelijke "ongelijke economische aanspraak tussen twee regio's" in onze wereld feitelijk vandaan komt; of ze niet veeleer het gevolg is van een relatie van ongelijke ruil dan van een oorspronkelijke en (om welke redenen dan ook) onoverwinnelijke armoede van de minder begunstigde regio's? Waarom doet Arrighi alsof die vraag van geen tel is? Enkel om te kunnen aantonen dat feitelijk, tot nog toe, "economische ontwikkeling een illusie" is gebleven - helemaal onafhankelijk van iedere imperialisme-stelling?

Dan toont hij echter niet aan dat zo'n ontwikkeling een illusie moest blijven. Iets begrijpen heet volgens Aristoteles, de oorzaak ervan achterhalen, d.w.z. verklaren, niet enkel dat iets is zo als het is, maar dat het onmogelijk anders kon zijn. Zolang als men dat niet kan begrijpen en verklaren, ook met betrekking tot de mislukte ontwikkelingspogingen, blijft men hangen aan de loutere vaststelling: tot nog toe is het nauwelijks gelukt, en blijft men de hoop

(of de illusie) voeden dat het wellicht toch nog zou kunnen lukken - zoals het in sommige gevallen ook nu reeds wél is gelukt (voornamelijk in Japan).

2. In zijn IIde hoofdstuk geeft Arrighi duidelijk te kennen dat hij het geregeld terugvallen van de 'ontwikkelingslanden' in de verarming meent te moeten wijten aan de mislukking van hun ontwikkelingsinspanningen, terwijl het wellicht deze ontwikkelingsspanningen zelf waren die op de eerste plaats onvermijdelijk moesten bijdragen tot hun verdergaande verarming; iets wat enkel op termijn omgekeerd had kunnen worden indien deze inspanningen op termijn met succes bekroond konden worden. "*De belangrijkste uitdaging*", schrijft Arrighi, "*kwam van een wending in de doelstellingen en in de ideologie van de heersende macht. Omstreeks 1980 schrapte de USA de doctrine van de ontwikkeling voor allen ten gunste van de doctrine dat de arme landen hun inspanningen moesten concentreren op besparingen als middel om hun schulden terug te betalen en hun kredietwaardigheid te behouden. Het parool was nu solvabiliteit en niet ontwikkeling... Deze ontwikkeling is vermoedelijk de belangrijkste factor geweest in de plotselinge ineenstorting van het inkomen van de Derde Wereld in het begin van de jaren 1980*" (p. 28). Maar waar kwam die "*wending in de ideologie*" vandaan? Was ze niet eerder het gevolg van de ondervinding dat al die ontwikkelingsinspanningen niet hadden opgeleverd, in plaats van de oorzaak van deze 'ontwikkeling'? Arrighi gaat verder: "*Maar het was niet de enige factor*": ernaast was er nog "*het verzet van de volkeren van de Derde Wereld tegen de ontwikkelingsideologieën en -praktijken die ondraaglijke sociale en menselijke lasten legden op de lagere groepen en klassen zonder iets te verwezenlijken van wat ze hadden beloofd*" (p. 30). Ook dit verzet, was het niet eerder het gevolg dan de oorzaak van de mislukte ontwikkelingsvoornemens?

Voor mij is dit punt van cruciaal belang. Het gaat er volgens mij om of al dergelijke ontwikkelingsinspanningen iets kunnen opleveren zonder een overwinning in de internationale concurrentiestrijd, en niet omdat ze door één of andere ideologische tegenstelling van buitenaf of door intern verzet van binnen teniet worden gedaan.

Arrighi lijkt de mening toegedaan dat de ontwikkelingsinspanningen zelf werden gedwarsboomd; ikzelf vraag me af of die inspanningen, hoedanook volgehouden, wat dan ook kunnen opleveren indien ze niet de inspanningen van anderen kunnen overtroeven.

3. Het meest frapperende in Arrighis betoog is natuurlijk zijn stelling

(uitgewerkt in hoofdstuk IV) dat de economische mislukking van het 'communisme' eigenlijk niets te maken had met dat communisme maar gewoon een algemene regel bevestigt die zegt dat, behoudens één of ander 'mirakel', onderontwikkelde regio's nooit in staat zijn, ondanks al hun inspanningen, hun onderontwikkelde toestand echt te boven te komen. Niets bewijst, zegt hij, *"dat het Oosten in zijn geheel ... het economisch beter zou hebben gedaan, indien daar geen communistisch regime was geweest"* (p. 33). *"Nee, het is veeleer de regel geweest 1. dat de afstand tussen de rijke en de arme regio's en landen nog vergroot is en 2. dat de rijke landen en regio's rijk gebleven zijn en de arme landen arm gebleven zijn, praktisch zonder verschuiving tussen deze twee. Deze regel was van toepassing in het gebied van de communistische heerschappij net als in alle andere gebieden. Een vergelijking van de indicatoren...toont onmiddellijk aan dat de economische prestaties in de gebieden van de communistische heerschappij niet beter of niet slechter zijn geweest dan die van de regio's die in 1938 of 1948 een gelijkaardige positie bekleedden in de globale hiërarchie van de rijkdom. Wat Oost-Europa en de USSR betreft, waren die vergelijkbare regio's Latijns Amerika (Brazilië inbegrepen), Zuidelijk- en Centraal-Afrika... en, in mindere mate, het Midden-Oosten en Noord-Afrika..."* (p. 34) *"Centrale planning of geen centrale planning, losmaking of niet van de kapitaal-circuits, de regio's met gemiddeld inkomen hebben de neiging gehad regio's met gemiddeld inkomen te blijven..."* (p.34).

Nu kan men toch wel moeilijk beweren dat de socialistische landen van Oost-Europa door 'het Westen' ernstig 'uitgebuit' of 'uitgesloten' werden, en Arrighi beweert dat ook nergens. Daaruit alleen al blijkt duidelijk genoeg dat zijn stelling in feite een heel andere moet zijn dan mijn imperialisme-stelling. Wat echter ook zijn eigen stelling moge zijn: het moge dan wel de feitelijke 'regel' zijn dat, *"centrale planning of geen centrale planning, losmaking of niet van de kapitaal-circuits"*, de regio's met gemiddeld inkomen in feite regio's met gemiddeld inkomen blijven; die 'regel' verklaart niet genoeg. De Sovjetunie was dan toch iets anders dan b.v. Brazilië (het bestgeplaatste van de volgens Arrighi vergelijkbare landen). Ze beschikte over alle denkbare grondstoffen, over voortreffelijk geschoolde arbeidskrachten en over een geweldig technologisch potentieel (voorbeelden: ruimtevaart, luchtvaart, kerntechniek enz.).

Haar 'ontwikkelingsinspanningen' werden niet gedwarsboemd, ze werden op hun (of haar) terrein bekroond met succes. Dé vraag is en blijft: waarom niettemin de economische mislukking? Volgens mij kan het antwoord niet

anders luiden dan: de moderne technologische ontwikkeling kan maar iets opleveren voor de welstand in de landen waar ze plaatsvindt, op voorwaarde dat die landen deelnemen in de internationale concurrentiestrijd én het in deze concurrentiestrijd halen. Brazilië dat in deze concurrentiestrijd heeft deelgenomen, kon het er niet halen, wegens van zijn technologische achterlijkheid. De Sovjetunie en de andere socialistische landen hadden het wellicht, wegens hun hoog technologisch ontwikkelingspeil wel degelijk kunnen halen in deze concurrentiestrijd, maar ze hebben het niet gehaald om de eenvoudige reden dat ze er, om welke motieven dan ook, niet hebben willen aan deelnemen. Enkel op imperialistische basis kan de moderne technologische ontwikkelig iets opleveren voor de rijkdom van de mensen die ze tot stand brengen.

4. Arrighi zelf geeft dan toch toe dat zijn bevinding "natuurlijk niet betekent dat één of meer" van de socialistische landen in Oost-Europa "niet 'gezegend' hadden kunnen zijn met een soort economisch 'mirakel' van tweede Spaanse of Braziliaanse variëteit (misschien zelfs van de Japanse of Italiaanse variëteit) als ze zich in de afgelopen veertig jaar niet hadden losgemaakt van de kapitaalcircuits" (p. 37). Die toegeving betekent voor mij dat Arrighi wellicht helemaal niet gedreven is door de wil te begrijpen wat er in de economische ontwikkeling van de 20ste eeuw gebeurd is (indien 'begrijpen' heet: de reden inzien waarom iets onmogelijk anders had kunnen zijn dan het was of is). Dan zou men tevergeefs op zoek gaan naar een andere dan de imperialisme-stelling van waaruit Arrighi de feiten zou willen verklaren. Er dringt zich in dit verband echter nog een tweede opmerking op: maakt hij zich toch niet, hier en elders (vooral in zijn IIde hoofdstuk), al te gemakkelijk af van het verschijnsel en de mogelijkheid van de (zogenaamde) economische 'mirakels'? Maakt hij niet een beetje te gretig gebruik van de populaire manier van spreken over dergelijke 'mirakels', om meteen wat er gebeurd is opzij te kunnen schuiven als iets 'wonderbaarlijks', eigenlijk iets onwaarschijnlijks en bijna onwezenlijks? Vooral de prestatie van Japan is dan toch niet niets geweest, en moest niet tenminste ook het Duits 'economisch mirakel' mede in beschouwing genomen worden (gezien de toestand waarin dit land zich bevond aan het einde van de IIde Wereldoorlog)? En het zijn toch net die 'mirakels' waarop zij blijven voortbouwen en waarin ze nog steeds echt geloven, of beweren te geloven, in een weliswaar trage maar in principe steeds mogelijke economische vooruitgang van alle 'ontwikkelingslanden'. Arrighi daarentegen meent (in het Vde hoofdstuk): de "rivaliserende ontwikkelingsinspanningen ... waren uit de aard van de zaak tot mislukking gedoemd. Aan de ene kant verscherpten ze de schaarste van de inputs die essentieel waren voor hun slagen. Aan de andere kant creëerden ze een te grote

overvloed van de meest voorkomende outputs, waardoor hun waarde op de wereldmarkt verminderde. Vroeg of laat moest het moment van de waarheid komen - dat wil zeggen het moment waarop alleen de meest competitieve inspanningen de vruchten zouden plukken van de industrialisatie, terwijl alle andere inspanningen winsten zouden opleveren die beneden de investeringskosten zouden blijven - inclusief de kosten voor het betalen van de rente op het geleende kapitaal" (p. 41). Voor een groot stuk ben ik het met deze analyse eens. Toch zitten er één of twee punten in die, voorzichtig uitgedrukt, aan de reële kern van de zaak voorbij gaan.

Inderdaad creëerden b.v. de inspanningen van Japan tijdelijk een "grote overvloed van de meest voorkomende outputs, waardoor hun waarde op de wereldmarkt verminderde". Maar daardoor zijn de inspanningen van Japan niet mislukt; veeleer verloren andere producenten op termijn iets van hun marktaandeelen, de 'overvloed' liep weer terug en de prijzen konden zich min of meer herstellen, in ieder geval voldoende om de Japanse inspanningen te doen slagen.

Net dat was en is het 'mirakel': dat landen of regio's met "de meeste competitieve inspanningen" wel degelijk anderen kunnen bijbenen wier inspanningen ervoor de meest competitieve waren, maar op voorwaarde dat nu, ter compensatie, deze anderen in de hiërarchie van de rijke regio's naar beneden zakken. M.a.w., het zij nog eens gezegd: de kern van de zaak is dat men zich, althans in de moderne economie of veeleer op basis van de moderne technologie, enkel kan verrijken ten koste van een verarming van anderen.

Samengevat: kenmerkend voor Arrighi's zienswijze lijkt me te zijn dat hij vertrekt van het gegeven van een globaal wereldinkomen (dat wel in de loop van de laatste decennia is toegenomen en ook nog kan blijven groeien) en de kwestie van rijkdom en armoede gewoon beschouwt als een zaak van gelijkmatige en rechtvaardige verdeling van dat globaal inkomen onder alle leden van de wereldbevolking.

Hij ziet dan vermoedelijk ook geen andere uitweg dan de befaamde 'versobering' van de levenswijze van de mensen in de tot nog toe meest welstellende regio's. Wellicht ziet hij daarbij de meest specifieke kenmerken van de moderne Westerse economie en produktiewijze over het hoofd die net erop gericht is zich (ons) te verrijken ten koste van de verarming van de 'rest van de wereld'. Zou men een op die manier verworven rijkdom willen

herverdelen, dan zou er paradoxaal genoeg vlug geen enkele rijkdom meer zijn om te verdelen.

Want wij hebben ons vooral toegelegd op het smeden van wapens voor de concurrentiestrijd; indien die concurrentiestrijd zou beëindigd worden, zouden die wapens meteen waardeloos worden. Neem een analoog beeld: de Verenigde Staten danken hun wereldwijde machtspositie voor een groot stuk aan hun enorme en superieure militaire bewapening; als men die militaire bewapening gelijkmatig zou verdelen onder alle landen ter wereld, zou geen enkel land er een voordeel uit te halen vergelijkbaar met de tegenwoordige machtspositie van de VS.

Dé grote vraag is vandaag een economie en een produktiewijze uit te vinden waardoor mensen en landen tot enige welstand zouden kunnen komen zonder dat dat ten laste zou gaan van anderen.